

Франсуа Матарассо, Чарльз Лендрі

Пошук рівноваги: двадцять одна стратегічна дилема культурної політики

**Пошук рівноваги:
двадцять одна стратегічна дилема
культурної політики**

Франсуа Матарассо, Чарльз Лендрі

Відділ досліджень та розвитку культурної політики
Аналітична розробка №4

Рада Європи

1999

**Balancing act :
twenty-one strategic dilemmas
in cultural policy**

by Francois Matarasso and Charles Landry

Cultural Policies Research and Development Unit
Policy Note No. 4

Council of Europe Publishing

1999

Перекладено за виданням Ради Європи

"Balancing act: 21 strategic dilemmas in cultural policy (Policy Note No. 4)"
by Francois Matarasso and Charles Landry
- ISBN 92-871-3862-1

© Council of Europe

This translation is published by arrangement with the Council of Europe and is the sole responsibility of the translator.

The opinions expressed in this publication are those of the authors and do not necessarily engage the responsibility of the Council of Europe.

Думки, висловлені в цій публікації, представляють погляди авторів і не обов'язково збігаються з позицією Ради Європи.

Переклад Святослава Яринича.

Редагування Олександра Буценка.

Ілюстрації спеціально до українського видання створено Анатолієм Лавринішиним.

Публікацію здійснено в рамках програми Британської Ради з підтримки розвитку мистецького менеджменту та культурної політики в Україні.

Детальніше дізнатися про діяльність Британської Ради в Україні, а також завантажити повний текст цієї публікації ви можете на Інтернет-сайті

www.britishcouncil.org/ukraine

Франсуа Матарассо (Francois Matarasso) - експерт-аналітик з питань культурної політики, автор досліджень у галузі мистецтва, бібліотечного менеджменту, музейної справи та культурної спадщини. Має 15-річний досвід практичної роботи в сфері розвитку та управління культурою. Від 1994 р. є членом незалежної дослідницько-консультативної групи *Комідія* (Comedia), розробляючи інноваційні підходи до вивчення та планування впливу культури, оцінки ефективності у сфері культури та ін. Активно співпрацює з ЮНЕСКО, Радою Європи, урядовими департаментами, органами місцевої влади, неурядовими організаціями, культурними фундаціями та інституціями в Європі, Північній та Південній Америках, Африці та Японії. Його роботи перекладено кількома мовами та видано у різних країнах світу.

Чарльз Лендрі (Charles Landry) є засновником *Комідія* (Comedia), провідної європейської консультативної агенції у галузі розробки культурної політики. Від часу заснування у 1978 р., агенція працювала у 35 країнах світу, здійснивши кілька сот проектів у таких сферах як громадський, соціальний та економічний розвиток за допомогою культури; дослідження якості життя; розвиток культурної індустрії; розробка міських та регіональних стратегій. Виконав понад 180 проектів на замовлення урядів, місцевих органів влади та культурних фондів як у Великій Британії, так і за її межами.

Донедавна співпрацював зі Світовим Банком у Вашингтоні в якості радника з питань культурної стратегії та розвитку міст. Наразі є координатором спеціальних проектів Світового Банку. Чарльз Лендрі вважається світовим авторитетом у таких сферах як розвиток міст та використання культури як механізму такого розвитку; планування культури та менеджмент культурної спадщини; розробка культурної стратегії; розвиток культурної індустрії. Автор відомої книги "Творче місто: Інструментарій для інноваційного розвитку" ("The Creative City: A toolkit for urban innovators"). Виступає з лекціями у багатьох країнах Європи, в США, Австралії та Африці.

Передмова до українського видання

У передмові до першого видання цієї брошури ми писали, що в системі державного управління культурний сектор часто розглядають як щось неперіоритетне, на периферії головних інтересів. У кожного, хто дочитає цю працю до кінця, не повинно залишитися сумніву, що ми вважаємо такий погляд хибним. Насправді культура посідає центральне місце в житті людей, і дилеми, що ми їх тут окреслюємо, будучи життєво важливими для культури, торкаються всіх аспектів соціального, економічного і політичного життя.

За час, що минув після першого видання брошури, вплив культури став дедалі очевиднішим, остаточно руйнуючи панівні політичні ідеології 20 століття. Хоч історичні відмінності між народами зберігаються, форми їхнього вираження змінюються, і культура перетворюється на арену для змагань ознак ідентичності, спільності чи окремішності. Свідченням цьому є недавній конфлікт довкола карикатурних зображень пророка Магомета.

Роль культури глибше усвідомили в глобалізованому суспільстві, в якому успіх забезпечують знання та інновації. Тепер життєво необхідно, щоб культура здобула таке саме визнання і в інших суперечливих і конфліктних питаннях, що визначають не лише міжнародні взаємини, а й внутрішню політику. У демократичних суспільствах перед народними обранцями постає складне завдання узгодити діаметрально протилежні цінності, виражені засобами культури, й прийняти зважені й неупереджені рішення.

У світі, де все швидко змінюється, такі рішення неминуче виявляться тимчасовими. Тому особливого значення набувають механізми вироблення рішень - інструменти загальнонаціонального демократичного діалогу про культурні цінності. Головні характеристики такого діалогу - толерантність і плюралізм, повага і залучення, тобто культурні цінності, що є основою власне європейської демократії.

Ця брошура не дає жодних відповідей. Це не посібник, як демократичній Україні слід встановлювати принципи своєї культурної політики. Натомість, тут поставлено запитання і запропоновано начерк маршруту, яким рухатися, оскільки, на нашу думку, сам процес - хочеться вірити - є цікавішим за кінцевий результат.

Франсуа Матарассо, Чарльз Лендрі

Як мало в світі істин незрадливих!
То так, то так, мов шальки терезів,
Поміж якими - правда й справедливість.

Луї Макніс. "Осінні плоди". 1954 р.

ЗМІСТ

Передмова	1
СИСТЕМНІ ДИЛЕМИ	
1. Культура як мистецтво чи культура як спосіб життя	3
2. Культурна демократія чи демократизація культури	4
3. Культура як самодостатня цінність чи культура як розвиток	5
4. Мистецтво як суспільне добро чи мистецтво як соціально зумовлена діяльність	7
ДИЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ	
5. Консультації чи активна участь	9
6. Прямий контроль чи відокремлення від політики	10
7. Державний чи приватний сектор	11
8. Престиж чи інтереси громади	13
9. Національне чи міжнародне	14
ДИЛЕМИ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ	
10. Меншини чи спільнота	15
11. Культурне розмаїття чи монокультура	16
12. Спадщина чи сучасність	18
13. Гості чи місцеві жителі	19
14. Зовнішній образ чи внутрішня реальність	21
ДИЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	
15. Дотації чи інвестиції	21
16. Споживання чи виробництво	23
ДИЛЕМИ УПРАВЛІННЯ	
17. Централізація чи децентралізація	24
18. Державне постачання чи контракт	25
19. Мистецтво чи митець	27
20. Інфраструктура чи послуги	28
21. Митці чи менеджери	30

Передмова

Діяльність уряду у сучасному світі

Скінчилася доба адміністративно-командної економіки. Уряди європейських країн дедалі більше розуміють обмеженість своїх можливостей диктувати перебіг подій. Складна структура сучасного суспільства і взаємозалежність місцевої і національної економіки передбачають, що уряди мусять радше впливати на зміни, а не керувати ними. Уряди повинні працювати разом і з допомогою широкого кола партнерів з державного, приватного та недержавного секторів. Особливо це стосується мінливого і динамічного світу культури, де державні зусилля в чомусь одному часто призводять до несподіваних, а інколи й небажаних наслідків в іншому. У секторі культури особисте бачення може мати величезний і непередбачуваний вплив, а істотні державні кошти виявляються витраченими намарно.

Міністр культури має справу з галуззю, що є традиційно мінливою і віднесеною, як правило, до периферійних завдань уряду. На відміну від міністрів охорони здоров'я та освіти, яким підпорядковані тисячі шпиталів і шкіл та мільйони працівників, у безпосередньому підпорядкуванні міністра культури - незначні ресурси. А отже, формулювання і реалізація культурної політики є одним із найскладніших завдань сучасного уряду; таким собі пошуком рівноваги, але не між різними пріоритетами, як в інших галузях, а між різними поглядами на роль культури в суспільстві.

Чому важливо визначити протилежні межі політики

Цей нарис має на меті розвинути вміння аналізу - основи згаданого пошуку рівноваги. При цьому пропонується метафора стратегічних дилем, винайдена Франко Біанчіні та Чарльзом Лендрі як спосіб визначення полярних точок багатьох політичних питань - скажімо, невтручання держави в культурний сектор, з одного боку, і урядовий контроль за культурними ресурсами, з другого. Сьогодні в Європі практично неможливо знайти країни, що будують свою культурну політику, орієнтуючись на якийсь один із протилежних полюсів. Але точки рівноваги між полюсами, які вони обирають відповідно до своїх внутрішніх обставин, у різних країнах різні. Визначення протилежних меж політики дозволяє встановити власну позицію між ними. Чи справді політика будується точно посередині? Чи тяжіє до співвідношення 60/40, 90/10 або 30/70? Еквілібрист-канатоходець завжди пам'ятає про два кінці жердини, що дозволяє йому балансувати; легенько рухаючи нею, він знаходить мінливу точку рівноваги.

¹ Franco Bianchini, "Culture, conflict and cities : issues and prospects for the 1990s", in Franco Bianchini & Michael Parkinson, eds. (1993), Cultural policy and urban regeneration: the West European experience, Manchester University Press, Manchester.

Ми пропонуємо протиставлення протилежних підходів не для того, щоб розробники культурної політики просто вибрали одну з двох можливостей, а щоб поміркували, в якій точці спектру між ними перебуває сьогоднішня політика і в якій вона має бути. Щоб посилити уявлення певного спектру варіантів, кожному з політичних дилем ми доповнюємо простенькою шкалою, на якій читачам може бути цікаво простежити чи визначити ситуацію в їхній країні, ідеальну або реальну. [Щоб поживити сприйняття дилем, ми вирішили також доповнити українське видання книжки гумористично-карикатурними ілюстраціями протилежних полюсів кожної дилеми. - прим. Британської Ради] Звичайно, слід пам'ятати, що насправді ці дилеми не є ізольованими, як тут представлено; вони постійно накладаються одна на одну, і рішення в одній галузі позначається на можливості маневру в інших.

У більшості випадків є третій шлях розгляду проблеми, що дозволяє визволитися з "гамівної сорочки" двох протилежностей і розробити нову політику, яка поєднає якомога більше сильних сторін існуючих альтернатив і якомога менше їхніх слабких сторін. Саме виявлення і розвиток такого шляху для культурної політики є одним із найголовніших завдань, що стоїть перед розробниками й проектувальниками культурного сектора.

Нарис відкривається розглядом засадничих концептуальних питань, поданих як "системні дилеми" - адже загальне спрямування культурної політики залежить від того, яку позицію займає уряд по відношенню до цих стратегічних альтернатив. Порушені проблеми майже цілком стосуються політичних, соціальних та етичних цінностей; від того, як їх розв'язують, принципово залежатиме форма і результати культурної політики. Решта розділів присвячені питанням тактичного характеру, що постають, коли ми починаємо розмірковувати, як втілювати політику в життя.

Принагідно слід пояснити, що ми свідомо уникали визначення термінів "мистецтво" і "культура", хоч постійно їх вживаємо. Їхнє визначення так само відкрите для тлумачення і обговорення, як невіддільне від інших представлених нами дилем. Ми вирішили за краще дозволити читачеві самому поміркувати над цими дефініціями при розгляді інших питань. Також ми далекі від того, щоб претендувати на об'єктивність у формулюванні чи представленні дилем. Ми навели їх у цьому буклеті для обговорення, спираючись на власний досвід і практику в розробці культурної політики. Хоч ми переконані, що краще рішення завжди лежить у певній точці спектру варіантів між дилемами відповідно до місцевих обставин та інтересів, це не означає, що адекватним рішенням завжди чи здебільшого має бути золота середина. При формулюванні політики доводиться робити конкретний, часто складний вибір, тому ми не побоялися відзначити кращі на сьогодні рішення і показати відхилення в бік того чи іншого полюса. Ми сподіваємося, що такий виклад наших поглядів допоможе читачам сформулювати власну думку, підштовхне до критичних зауважень та пропозиції інших дилем, що можуть бути включені до наступних видань. Нам кінець хочемо висловити подяку Франко Б'янкіні та Колін Мерсер за допомогу, а також Раді Європи за надану можливість висловити наші думки.

Франсуа Матарассо, Чарльз Лендрі

СИСТЕМНІ ДИЛЕМИ

1. Культура як мистецтво чи культура як спосіб життя

Реймонд Вільямс назвав культуру "одним із кількох найскладніших слів англійської мови"². Ми тут не збираємося розглядати ті численні спроби, що робилися для визначення цього терміна досі. Але однією з передумов розробки культурної політики є окреслення параметрів власне сфери культури. В окремих країнах слово "культура" є ледь не синонімом мистецтва, і культурна політика там орієнтована переважно на образотворче та виконавське мистецтво, літературу, фестивалі тощо. Тамтешні міністерства культури зосереджують свою увагу зазвичай на інфраструктурі, зокрема театрах, галереях, музеях, пам'ятках архітектури і т. ін., та на підтримці відомих митців і творчих колективів. І дуже по-різному ставляться до новіших форм - кіно, рок-музики, мистецтва цифрових технологій, коміксів.

З протилежному боку спектру культура бачиться як усе те, що робиться з власної волі, як характерний спосіб життя, завдяки якому німецьке місто відрізняється від французького, а шведська громада - від іспанської. Згідно з таким підходом, мистецтво є лише одним із багатьох виявів унікальної культурної ідентичності певної місцевості та її населення, а культурна політика може бути спрямована на широке коло речей - від народних танців до місцевих кулінарних традицій, від оформлення вулиць до моди. Звичайно, що країни з вузьким баченням культури як мистецтва можуть так само дуже високо оцінювати свій особливий спосіб життя, але розглядати його відокремлено від культури і не вважати питанням культурної політики. Значною мірою цю дилему віддзеркалює галузь теле- і радіомовлення. Її можна розглядати, з одного боку, як основу політики підтримки мистецтва - оскільки радіо і телебачення є і самодостатнім засобом художнього вираження, і засобом доступу до інших видів мистецтва, скажімо, класичної музики чи балету. З другого боку, телебачення і радіо за їхнім змістом і місцем у житті суспільства можна вважати рушійною силою культури та способу життя нації. Таку точку зору відображено в культурній політиці Франції, Ізраїлю та інших країн, де законодавчо запроваджено обмеження на іноземну, зокрема американську, продукцію.

Насправді, залежно від країни, повноваження міністерств культури можуть поширюватися на якусь окрему або на всі разом такі галузі: образотворче і виконавське мистецтво, архітектура, музеї, бібліотеки, спорт, фестивалі, кіно, засоби масової інформації, освіта для дорослих, культурна діяльність на громадських чи добровільних засадах, парки та сади, традиційна культура і культура етнічних меншин, мистецтво цифрових технологій, мода, комерційний дизайн, охорона архітектурних і природних пам'яток і багато інших. За якнайширшого визначення культурного сектора неминучим є наступне виокремлення пріоритетів та компонентів культурної політики,

² Raymond Williams (1983), *Keywords, a vocabulary of culture and society*, Flamingo, London.

оскільки різні види діяльності вимагають різних підходів. Таким чином, тлумачення культури - широке чи вузьке - формує власне культурну політику.

- Наскільки широким має бути діапазон культурної політики?

Широке спрямування

Вузьке спрямування

2. Культурна демократія чи демократизація культури

Після Другої світової війни країни Європи почали виявляти дедалі більшу зацікавленість проблемами культури, що виразилося у збільшенні фінансування культурної діяльності за рахунок бюджету. Це сприяло потужному зростанню культурного сектора за кількістю працівників, числом відвідувачів, розмаїттям форм творчості й видів художнього вираження, економічною вагою і рівнем громадського інтересу. Таке розширення участі держави в підтримці мистецтва керувалося до 1960-х рр. з обох сторін політичного спектру традиційною вірою в цивілізаторську силу мистецтва і бажанням демократизувати доступ до мистецьких цінностей. Відтак, пріоритетами культурної політики, що будувалася на цьому переконанні, були питання доступності, а саме: зменшення вартості квитків, освітні програми, вільний вхід до музеїв, популяризація мистецтва через державне радіо й телебачення і такі інші ініціативи. Така політика провадилася більш-менш успішно, залежно від коливань політичної і культурної кон'юнктури.

Але наприкінці 1960-х - протягом 1970-х рр. ці погляди були піддані нещадній критиці на основі численних аргументів, що, мовляв, надання доступу до заздалегідь визначеного асортименту культурних цінностей, форм та продуктів суперечить принципам демократії. Вважалося, що такою політикою "верхівка" нав'язує "низам" елітарні культурні цінності, вироблені в певному історично-класовому контексті, і що таким чином ігноруються багато інших культурних форм і традицій. Висувалися пропозиції, щоб культурна політика вийшла за межі простого прищеплення цінностей офіційної культури. Натомість, визнаючи, що культура є повсякденним самовираженням, культурна політика мала б залучати громадян до теоретичного обговорен-

ня природи й цінності культурного самоусвідомлення і вираження. Такий підхід з'явився пізніше за бачення цивілізаторської місії культури, але йому передували окремі культурницькі рухи 19 століття та ініціативи робітничих громад у період між Першою і Другою світовими війнами. Принцип культурної демократії, спрямований на розширення доступу до засобів культурного виробництва, поширення, аналізу та споживання культурних продуктів, поступово став змагатися за першість із принципом демократизації культури. І хоч, зважаючи на мінливу природу суспільства, ці принципи не обов'язково взаємовиключають один одного, саме вони нині поляризують обговорення культурної політики в багатьох європейських країнах.

- Яку політичну ідею покладено в основу культурної політики?

Культурна демократія

Демократизація культури

3. Культура як самодостатня цінність чи культура як розвиток

У 1980-1990-і роки з'явилася інша концепція - культури як розвитку, - що ускладнила дилему культури і демократії. У більшості європейських країн культуру зазвичай розглядали, зважаючи її цивілізаторські якості, як самодостатню цінність, безпосередньо пов'язану з якістю життя. Активне мистецьке середовище, приваблива архітектура, доступність публічних музеїв і бібліотек, високий показник участі населення у спортивних заходах і активному відпочинку - такі фактори визначали загальну якість життя, особливо в містах і містечках, де природно ці ресурси й зосереджувалися. А отже, при забудові приміських зон чи розбудові міст забезпечували водночас наявність відповідної інфраструктури; особливо це стосується країн Північної Європи, де така практика є свідченням турботи про якість громадської сфери в цілому.

Однак протягом 1980-х рр. політики, митці й громадські діячі почали звертати дедалі більшу увагу на вплив культурних інвестицій. Важливість культури для соціально-економічної життєздатності країн та сталого розвитку громад було визнано в програмних публікаціях ЮНЕСКО ("Наше творче різноманіття",

1996 р.) та Ради Європи ("З периферійності - в центр уваги", 1997 р.), створених за результатами досліджень в окремих країнах, включно з Францією та Великою Британією. Це сприяло появі концепції культури як інструменту розвитку. У найпростішій формі йдеться про використання засобів культури для досягнення цілей в інших, не пов'язаних із культурою галузях. Наприклад, використання театральних вистав та майстер-класів для пропаганди здорового способу життя. Якщо дивитися глибше, то будь-яка культурна діяльність справляє відчутний соціально-економічний вплив, і державне фінансування культури взаємовигідне як для культури, так і для розвитку. Ця концепція відводить культурі центральне місце в державній політиці щодо таких ключових питань, як формування громадянського суспільства, досягнення соціальної злагоди, творчий розвиток громад тощо.

Разом з тим ці погляди викликали у деякого занепокоєння щодо загрози інструменталізації культури, побоювання, що притаманні мистецтву якості, хоч як їх можна розуміти, будуть знецінені чи спотворені гонитвою за іншими політичними цілями. Таке занепокоєння виправдане і вимагає серйозного ставлення, хоч важко собі уявити будь-яку іншу сферу суспільного життя, що потребувала б такого рівня незалежності. У цьому контексті слід, однак, прояснити два наступні моменти. По-перше, культурна діяльність неминуче впливає на розвиток: отож питання, що постає перед розробниками культурної політики, полягає в тому, чи поєднувати наслідки культурної діяльності з іншими політичними цілями, а якщо так, то в який спосіб робити це ефективно. По-друге, культура - дуже витривала рослина, здатна потурбуватися сама про себе: ми можемо намагатися розвивати її в певних напрямках, але не в силі контролювати чи змінювати її природу.

Є ще одна підстава взяти до уваги еволюційну роль культури та її вплив на соціально-економічну ситуацію: саме винесення цього питання на обговорення може посилити зацікавлення та залучення до культури широких кіл громадськості, дозволяючи людям узяти участь в обміні думками про мету та значення культури. У минулому та позаминулому століттях панував загальний консенсус щодо притаманної природі мистецтва соціальної цінності; суперечки точилися здебільшого докола питань створення мистецтва, а не його ролі в суспільстві. Сьогодні, коли перед суспільством постають складні соціально-політичні проблеми, прихильники культури не можуть більше покладатися на такий підхід. Удар по традиційній політичній ліберальній думці щодо безсумнівної цінності мистецтва завдала кампанія на захист американського Національного фонду розвитку мистецтв від критики консерваторів 1991 року. За словами художника Стіва Дерленда, коли "митці вийшли на вулицю, щоб захистити свою творчість, то були збентежені, що ніхто їх не підтримує, навіть традиційні союзники ліберали. Так наче всім було байдуже"³.

³ Lucy Phillips (1997). In the public interest: making art that makes a difference in the USA, Comedia, Stroud.

Культурний сектор більше не може покладатися на презумпцію своєї цінності: надалі цю цінність доведеться вимірювати, вивіряти й обстоювати з доказами, зрозумілими тим, хто не є традиційними прихильниками культури, в умовах конкуренції за бюджетні кошти з боку інших секторів. Цю проблему чітко визначив американський музейний хранитель Стівен Вайл, звертаючись до музеїв: "Чи ви справді варті витрачених на вас коштів? Чи геть нічого не варті?"⁴ Отже, визнання соціального впливу культури та її ролі в розвитку є своєчасним і важливим. Це не тільки дозволить культурному сектору відіграти важливішу роль у житті мільйонів людей, а й допоможе культурі виявити свою цінність у контексті інших соціально-економічних і політичних питань 21 століття.

- Як тісно має бути пов'язана культурна політика з розвитком?

Культура як самодостатня цінність

Культура як розвиток

4. Мистецтво як суспільне добро чи мистецтво як соціально зумовлена діяльність

З поглядом на культуру як самодостатню цінність пов'язане переконання, що мистецтво - це природне суспільне добро, як сама природа. Таку думку традиційно висловлювали багато працівників культури - митці, актори, музиканти, адміністратори та ін. При цьому поставали такі фундаментальні питання: як зберігати й примножувати це добро, як привчити більше людей його цінувати. Обговорюючи мистецтво, діячі культури вдавалися до термінології, що з успіхом могла бути використана в дискусіях про навколишнє середовище чи національні парки.

Але якщо природу вважають суспільним добром через її нерукотворність, то про мистецтво, безперечно, такого сказати не можна. Правильніше розглядати мистецтво як одну із систем, створених людьми для виконання

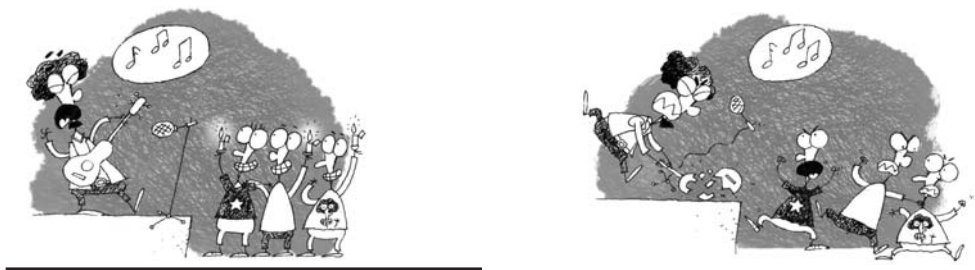
⁴ Stephen E. Weil (1995), A cabinet of curiosities : inquiries into museums and their prospects, Smithsonian Institution Press, Washington.

певних функцій, як, скажімо, наука чи освіта. Мистецтву так само притаманна внутрішня цінність, що розкривається лише через здатність мистецтва допомагати нам робити певні речі. Це можна порівняти з важелем, що має цінність інструмента, незалежно від того, що ним підважують. Водночас мистецтво, як і науку, можна використати і для добра, і для лиха. Ми визнаємо, що науку можна використати або для лікування хворих, або для створення зброї масового винищення. Але досі не наважуємось визнавати, що за допомогою мистецтва можна не тільки тішити й надихати, а й обмежувати чи зомбувати. Наприклад, у 1930-ті роки такі поети-модерністи, як Т.С. Еліот, Віндгем Льюїс та Езра Паунд, у відповідь на зростання писемності робітничого класу вирішили створити мистецтво, яке буде недоступним для робітників і прославлятиме "природній аристократизм" митця. Ці погляди присутні у пізнішому вислові Еліота про те, що "у нерозважливому прагненні просвітити всіх ми опускаємо наші стандарти". Глибоким виявився інтелектуальний зв'язок на початку 20 століття між фашизмом і частиною представників високого мистецтва, хоч більшість із них - слід віддати їм належне - відмежувалися від політичного вираження ідей, щойно фашизм виказав свою сутність. Цей приклад, однак, мусить служити нам попередженням про те, що мистецтво не можна відривати від решти людських цінностей і вчинків.

Чудові наукові винаходи можуть бути використані зі злочинною метою, а чудове мистецтво, в свою чергу - для пропаганди антидемократичних цінностей. Митці, особливо ті, хто отримує чи домагається державного фінансування чи допомоги, більше не можуть претендувати на імунітет від публічного дослідження, а мають бути готовими пояснити й обстоювати свою творчість у загальному контексті демократичного процесу формування політики. Якщо ми визнаємо, що мистецтво чи культура є інструментами розвитку, тоді неминуче доведеться визнати і принцип використання їх залежно від обставин.

- Наскільки нейтральним має бути мистецтво?

Мистецтво як суспільне добро Мистецтво як соціально зумовлена діяльність

⁵ T. S. Eliot, "Christianity and culture", in John Carey (1992), *The intellectuals and the masses*, Faber, London.

ДИЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ

5. Консультації чи активна участь

Розробка культурної політики породжує власні дилеми щодо належних методів виконання цього завдання. У багатьох країнах прийняття політичних рішень є переважно внутрішньою справою державних службовців відповідних відомств і політиків. Подекуди робляться різноманітні спроби громадського обговорення політичних питань, найефективніше, мабуть, у Нідерландах. Шеррі Арнштайн описала можливі варіанти, що їх має уряд, для залучення громадян до таких обговорень, від крайнього негативу (пасивність та маніпулювання) до демократичного ідеалу громадського контролю, що в багатьох випадках залишається радше бажаним, ніж досяжним⁶. Насправді в розв'язанні культурних проблем сьогодні практикують щось середнє між інформуванням, консультаціями та активною участю громадськості. Ясна річ, що в більшості європейських країн громадські консультації вже сприймаються як норма, хоч розуміння і тлумачення цього поняття дуже різне.

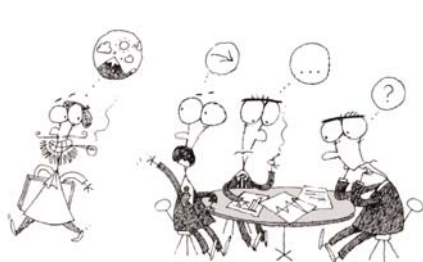
Політика, що формується шляхом реального партнерства між міністерством культури, його суб'єктами та широким загалом має значні переваги. Рішення, розроблені спільно із сектором, від якого залежить їх виконання, вочевидь мають кращі шанси на успішну реалізацію, оскільки враховуватимуть загальний досвід і турботи працівників. Крім того, ці рішення будуть більш оригінальними й творчими, бо стануть наслідком не простого внутрішнього планування, а відкритого обміну думками та діалогу, відбиваючи різні погляди. Випрацьовані в такий спосіб цілі та показники успішності точніше виражатимуть спільні бажання багатьох людей. Нарешті, сам процес такого формування політики є важливим елементом громадянського суспільства, захожуючи громадян до відповідальності в галузі, де багато хто має власну думку, яку за належних обставин не боїться висловлювати.

- Як слід визначати культурну політику?

Консультації

Активна участь

5 | 4 | 3 | 2 | 1 | - | 1 | 2 | 3 | 4 | 5

⁶ New Economics Foundation (1998), Participation works! 21 techniques of community participation for the 21st century, NEF, London.

6. Прямий контроль чи відокремлення від політики

Європейська практика пропонує широкий спектр підходів до проблеми фінансування культури. З одного боку спектру перебувають такі країни, як Італія та Франція, де не вбачають різниці між культурою та будь-якою іншою галуззю соціальної чи економічної діяльності. Відтак, культура є справою міністерства культури і повністю інтегрована у встановлену систему підзвітності парламенту. Серед ризиків такого підходу можна назвати загрозу політичного втручання в питання культури або, інакше, надмірного державного контролю над засобами виробництва і поширення культурних продуктів і - як наслідок - придушення творчості.

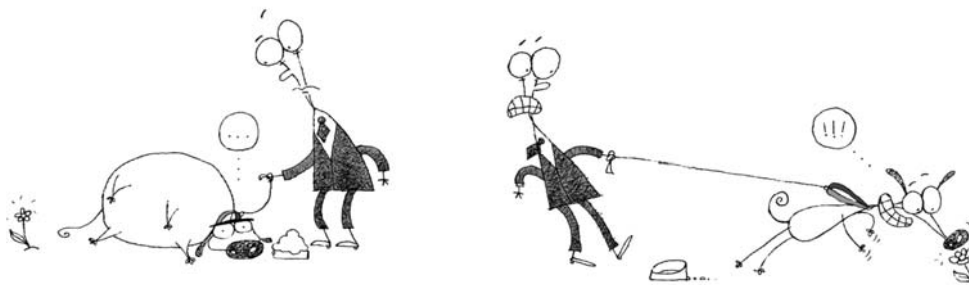
Інші країни, такі як Ірландія, Фінляндія та Велика Британія, визнають своєрідність культури і намагаються унеможливити політичне втручання в процеси планування та прийняття рішень у цій сфері. У Великій Британії це породило так званий принцип "на відстані витягнутої руки", коли гроші, виділені парламентом, надаються кільком квазінезалежним органам (як от: чотири національні Ради з питань мистецтва), які визначають власну політику і бюджет⁷. Саме з цією метою уряд Квебеку нещодавно створив свою Раду з питань мистецтва. Але в такому підході також криються певні загрози: зокрема, політичні рішення в культурі позбавляються державного огляду чи звітності, а уряд може знехтувати сектором, який безпосередньо не контролює. В Нідерландах створили ефективну проміжну структуру зі значними повноваженнями щодо планування та прийняття рішень, при цьому національний план розвитку культури затверджує парламент.

- Як мають розподілятися кошти на культуру?

Прямий контроль

Відокремлення від політики

5 | 4 | 3 | 2 | 1 - 1 | 2 | 3 | 4 | 5

⁷ Підхід Ради з питань мистецтв Великої Британії запроваджено також в Австралії, Канаді та Новій Зеландії.

7. Державний чи приватний сектор

Культурний сектор великий і дуже неоднорідний. Тому тут неприйнятні прості, загальні рішення, що можуть одних захищати, а інших - утискувати. Час загального державного забезпечення минув чи майже минув, і тепер в Європі діють змішані форми господарювання, з численними місцевими відмінностями. Відтак, перед розробниками культурної політики постає дилема адекватного державного втручання - адже в культурі найбільший обсяг споживання і значну частку виробництва забезпечує приватний сектор. В окремих країнах вважають, що держава передусім має підтримувати так звані "ринково неефективні" галузі. Йдеться про певний оптимальний для суспільства рівень культурної діяльності, необхідний для якості життя чи розвитку, чи того й другого разом, що його не може забезпечити ринок⁸. Таким чином, держава може вважати за потрібне підтримувати неосновні мистецькі форми, хоч саме по собі таке визначення спірне. Скажімо, якщо у Великій Британії неосновною формою вважають оперу (попри комерційний і мистецький успіх Гліндебурнської опери), то чи це справедливо для Італії? Неефективністю ринкових механізмів можуть також пояснюватися ініціативи із залучення людей, що з певних причин (бідність, інвалідність, географічна віддаленість тощо) позбавлені доступу до ринку культурних продуктів. Так, театр у сільській місцевості потребує більшого фінансування, ніж театр у місті, просто тому, що місцевий ринок не здатний його утримувати без допомоги держави.

Якщо роль держави полягає в тому, щоб створювати середовище, в якому ринок діє належно й ефективно, і втручатися там, де цього не відбувається, то головним завданням політики має бути виявлення неефективних ринкових ділянок і визначення заходів, яких слід ужити. Скажімо, на нерозвинутому книжковому ринку Болгарії видавці зосереджуються на виданні бестселерів, ігноруючи менш масову літературу. Отже, завданням культурної політики може бути подолання такого дисбалансу, щоб захистити неосновні культурні інтереси і забезпечити певний рівень плюралізму. Такий крок, однак, не повинен бути постійним політичним рішенням, оскільки державне втручання може змінити умови й розвинути самодостатній ринок неосновних продуктів і послуг.

Подекуди приватна і державна частки в культурному секторі ґрунтуються не стільки на політичних рішеннях, скільки на традиційних підходах і цінностях. Одні види культурної діяльності, як от: бібліотеки та музеї, відносять до неодмінної сфери бюджетного забезпечення, в той час як інші - скажімо, мода чи поп-музика, пов'язують з комерцією.

⁸ Bernard Casey, Rachael Dunlop & Sara Selwood (1996), Culture as commodity? The economics of the arts and built heritage in the UK, Policy Studies Institute, London.

При цьому відсутність державного фінансування не обов'язково означає периферійність - хто набереться сміливості сказати, що публічні бібліотеки є важливішим компонентом французької культури, ніж висока мода? Так само не існує суворого вододілу між галузями, що отримують бюджетні кошти, й що не отримують - комерційний кінематограф потерпав би без акторів, вишколених у театрах, що фінансуються з бюджету; а більшість завсідників бібліотек, як свідчить дослідження, купують водночас більше книжок, ніж решта громадян.

В інших галузях культури також не існує чіткої межі між приватною ініціативою і державною підтримкою. Наприклад, для європейських мистецьких організацій, що отримують бюджетні субсидії, стало звичною практикою залучати ще й спонсорські кошти, а деякі навчилися взагалі обходитися без бюджетної допомоги. Відносини з комерційним засновником, попри поширену думку, не надто відрізняються від відносин із засновником-державою: зрештою, обидва очікують повернення своїх інвестицій, питання тільки у формі цього повернення. Насправді державним установам, розпорядникам бюджетних коштів варто повчитися у бізнес-спонсорів умінню чітко формулювати свої вимоги та вмінню вести переговори.

Насамкінець слід сказати, що держава може підтримувати культуру в різній спосіб, не обов'язково шляхом прямого втручання чи бюджетного забезпечення. Найпомітнішою формою такої підтримки є податковий режим, завдяки якому багато країн пом'якшують жорсткі умови ринку для певних видів культурного виробництва і поширення. Серед інших форм можна назвати надання консультативно-інформаційних послуг організаціям приватного сектора, залучення державних установ у процеси навчання та професійної підготовки. Справді, навчаючи своїх громадян, держава закладає підвалини знань та ініціативності, без яких не може існувати ринок.

- Яким має бути оптимальне співвідношення між державним втручанням у культуру і діяльністю приватного сектора?

Державна підтримка

Ринок

5 | 4 | 3 | 2 | 1 | - | 1 | 2 | 3 | 4 | 5

8. Престиж чи інтереси громади

Культуру завжди пов'язували з владою, становищем, авторитетом. Тож цілком природно, що влада використовує культурні ресурси для формування свого позитивного образу у себе в країні і за кордоном. Справді, вже загально визнано, що в умовах глобалізованої економіки культурна спадщина і сучасне мистецтво можуть стати потужним засобом маркетингу територій, сприяючи привабленню туристів, споживачів та інвесторів. Музей Гугенгайма в Більбао, який притягує величезну кількість іноземців до міста, створювався як з міркувань його власне культурної цінності, так і з метою привернути міжнародну увагу. У використанні інвестицій в культуру з метою змінити становище та поліпшити свій міжнародний імідж, Більбао наслідувало відомі взірці таких міст, як Барселона, Франкфурт-на-Майні, Париж та ін.

Хоч значення таких "гранд проектів" не можна переоцінити, існує також загроза, що їх можуть реалізовувати на національному чи регіональному рівнях за рахунок менш яскравих ініціатив. Одним із наслідків надмірної уваги до престижних культурних інвестицій, що проявилось в багатьох європейських містах, є зростання невдоволення та цинічних настроїв бідніших верств місцевого населення. Розкішний новий оперний театр чи художня галерея, розраховані на іноземних відвідувачів, можуть мимоволі сигналізувати місцевим мешканцям, що їх там не чекають. А що для таких проектів часто обирають депресивні райони з метою відродити місто, контраст між новою структурою і тамтешніми умовами життя може бути різким. Саме тому планувальники нового Музею сучасного мистецтва в лондонському районі Бенксайд уважно поставилися до цього і вклали значні кошти також і в проекти, корисні для місцевої громади.

Насправді основа культурного розвитку - це щоденне життя на місцевому рівні, непомітна суєта, що захоплює мільйони людей, ведучи їх на концерти, у театри, на виставки або спонукаючи до активного задоволення власних культурних інтересів через навчання чи громадську діяльність. В сукупності ці розрізнені, а тому й менш помітні зусилля дають набагато більше, ніж один всесвітньо відомий музей. Це часто недооцінюють, оскільки йдеться про інтереси місцевої громади, а не іноземних туристів, критиків і гостей. Виважена культурна політика мусить поєднувати ці протилежні підходи, а не підтримувати один за рахунок іншого. Тим не менш, вірним буде твердження, що суспільство процвітатиме, якщо забезпечить реальний місцевий культурний розвиток, навіть на шкоду престижним проектам; стверджувати протилежне - більш сумнівно.

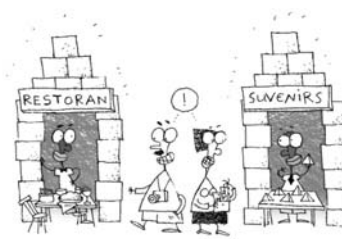
Дилема "престиж чи громада" виходить за межі питання відродження міст і капітальних інвестицій, пересуваючись у площину основних проблем культурної політики, оскільки найвиразніше відображає суперечки про "високу" і "масову" культуру.

У більшості європейських країн дедалі глибше усвідомлюють важливість усіх видів культури - чи фінансованої з бюджету, чи комерційної, чи аматорської, - хоч зміни відбуваються не швидко. Скажімо, й досі багато хто сумнівається, чи можна назвати фотографію мистецтвом - і це після 150 років від її винайдення. Можна провести чіткий кордон між прихильниками різних видів культурної діяльності, але набагато корисніше й правильніше розглядати культурний сектор як одне ціле, складові якого доповнюють одне одного в практичному й естетичному розумінні. Наприклад, як це зробив Кеннет Макміллан, використавши для балету "Маєрлінг" прийоми кінематографа. Культурна політика, як показує практика відродження західноєвропейських міст за допомогою культури, не може зосереджуватися тільки на одній частині цього спектру.

- Яким культурним ресурсам має надати пріоритет держава?

Фінансування престижних проєктів

Підтримка громади

9. Національне чи міжнародне

Культура невіддільна від ідентичності, й, як правило, є вираженням національних, регіональних чи етнічних особливостей. Тому й не дивно, що пріоритетом культурної політики часто є національна культура і, зокрема, традиційне мистецтво. На внутрішньому рівні це проявляється у фінансуванні національних організацій - драматичних і оперних театрів, музеїв, галерей тощо - та підтримці національних митців та мистецтва. Наприклад, у Швеції дбайливо охороняють самобутню архітектурну спадщину, тісно пов'язану з національною ідентичністю та духовними цінностями. На міжнародному рівні свою культурну спадщину багато країн пропагують через такі організації, як Інститут Гете, Британська Рада чи Альянс Франсе.

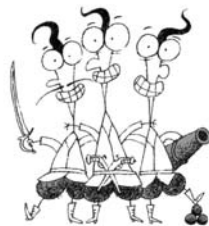
Водночас, зрозуміла гордість за національні надбання має поєднуватися з відкритістю та повагою до інших культур. Долученість до міжнародної культури, культурний обмін є важливим елементом насиченого й повноцінного культурного життя нації. Досить згадати практику колишніх комуністичних країн із тотальним обмеженням іноземного впливу. Плюралізм є життєво

необхідним принципом культурної політики, адже міжнародні контакти служать важливою протипагою негативним проявам культурного націоналізму. Культурна політика також має бути відкритою до інших культур, що формують сьогодні національне культурне середовище. Сучасна Європа багатокультурна. Деякі найдинамічніші форми культурного вираження пов'язані з імігрантським середовищем вихідців з Африки, Азії та Америки. Зовсім недавно було визнано внесок в національні культури людей з фізичними недоліками. Ефективна культурна політика повинна шанувати традиційну національну культуру, бути відкритою до нових явищ і розвивати міжнародний обмін.

- Якою мірою культурна політика має бути спрямована на національну та міжнародну культуру?

Національна культура

Міжнародна культура

ДИЛЕМИ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

10. Меншини чи спільнота

Культура невіддільна від ідентичності: в багатьох відношеннях культуру дійсно можна назвати зовнішньою ознакою ідентичності. У багатокультурній Європі однією з найглибших соціальних і політичних проблем є зв'язок між соціально-культурними меншинами і більшістю. У Великій Британії та деяких інших країнах відносно незаперечною є думка про те, що суспільство складається з окремих груп, які частково перетинаються і змагаються між собою, що є виявом складної національної ідентичності. Мова може йти не тільки про суто етнічну ідентичність, а охоплювати питання статі, класу, фізичного стану, сексуальної орієнтації, місця проживання, віку, зайнятості тощо. У таких країнах культурна політика підтримує чи принаймні визнає право меншин на культурну самобутність, скажімо, як от команда геїв з регбі чи балетна трупа, що складається з людей з фізичними вадами. Такі явища, хоч як відверто вони суперечать ідентичності більшості, виступають показниками багатства культури, достатньо впевненої в собі, щоб вмістити іншу культуру. Окрім того, це є ознакою демократичного плюралізму, про який свідчать саме права меншин, а не більшості.

В інших країнах - передусім це Франція і Швеція - демократичним правом вважають стирання відмінностей між громадянами, що є рівноправними членами єдиної спільноти. Згідно з такою концепцією, утвердження альтернативної ідентичності, що походить, зокрема, з інших національних чи регіональних культур, може розглядатися як небажання скласти частину єдиного демократичного цілого. Таким країнам може бути непросто передбачити чи прийняти ідею окремих груп у структурі загальної спільноти. Отож, культурна політика щодо заохочення чи стримування несхожої культурної ідентичності може бути дуже різною. Обидва підходи виправдані - загроза культурі та громадянському суспільству може виникнути тоді, коли окремі неофіційні форми творчого вираження піддають дискримінації, відправляючи на задні двері культурної політики.

- Як має реагувати культурна політика на самотність культурних меншин?

Меншини

Спільнота

11. Культурне розмаїття чи монокультура

Думка про те, що в окремих європейських країнах населення більш багатонаціональне, ніж в інших, загально поширена і в цілому справедлива. Повоєнна імміграція призвела до формування в багатьох європейських містах значних груп етнічних і культурних меншин. Поступово демографічні зміни торкнулися й віддалених сільських районів. Ідеться про найпомітніші й новітні зміни етнічного складу європейських країн. Численні війни, міграції, розвиток сільського господарства й промисловості, розпорошення населення, зміни кордонів - все це зробило карту розселень у Європі барвистою і неоднорідною. Як наслідок, навіть у таких країнах, як Словаччина чи Болгарія, де не відбувалося значної міграції населення, присутні великі етнічні меншими. Окрім того, поступово здобувають визнання також інші суспільні групи, згуртовані не за принципом етнічної приналежності, наприклад - жінки, люди з фізичними вадами, геї та ін.

Обговорення потреб, прав і обов'язків національної більшості та меншин постійно викликає гострі, а часом і непримиренні суперечки. Нерідко вони

зачіпають і культурні питання, а саму культуру свавільно використовують у своїх програмах ті чи інші політичні сили. Наприклад, нещодавно у Франції Національний фронт, який має вплив на регіональні органи влади, спровокував нові суперечки з приводу того, що вважати традиційно французькою культурою і, відповідно, - що заслуговує на підтримку з муніципального бюджету, а що слід заборонити. Поняття етнічної або культурної "чистоти" є, певно, найбільш деструктивною політичною ідеєю 20 століття, яка, тим не менш, попри цілковиту інтелектуальну й моральну ницість, досі знаходить прибічників у багатьох країнах. Як можна уявити "чистого" бельгійця? Чи як відокремити в особі Моцарта австрійські та італійські складники? Та хоч держава й мусить сприяти обговоренню питань культури в суспільстві, а одним із головних її зобов'язань є не допустити використання культури в антидемократичних цілях, вона не може виступати арбітром культурних цінностей. Як зазначив відомий учений-фізик Ричард Фейнмен, "жодний уряд не має права визначати істинність наукових принципів, (...) давати естетичну оцінку творів мистецтва чи обмежувати форми літературної та мистецької творчості"⁹.

Проблема політичних і соціальних прав національних меншин виходить далеко за межі цієї праці, хоч, на нашу думку, ці права не слід відрізняти від прав окремого громадянина: права людини є неподільними. Що ж до суто культурних прав, то дуже важливо, щоб культурна політика обстоювала інтереси меншин і сприяла їх самовираженню. Своєрідна культура етнічних меншин є таким самим важливим фактором життєздатності національної культури, як і інші складники культурного життя. Справді, багато новаторських явищ сучасної європейської культури є наслідком взаємозв'язку між традиційними формами творчого вираження та тими, що тільки недавно здобули визнання на Заході. Навички, новаторство і традиції національних меншин є важливими ресурсами культурного сектора, хоч він і досі неналежно їм сприймає. До того ж, меншини складають важливий ринок збуту культури різних типів - комерційної і некомерційної, традиційної і сучасної.

І останнє. Культура може бути не тільки зоною конфлікту, а й сприяти взаєморозумінню, толерантності й діалогу, зміцнювати громадянське суспільство. Організація культурного життя на місцевому рівні, підтримка місцевих традицій та звичаїв є потужним інструментом творчого розвитку громад і розвитку територій. Це також ефективний засіб протистояти політичному очорненню певних соціальних груп, коли суспільству нав'язують їх спотворений образ,¹⁰ позбавляють їх права голосу на демократичних і культурних форумах .

⁹ Richard P. Feynman (1998), *The meaning of it all*, Allen Lane, London.

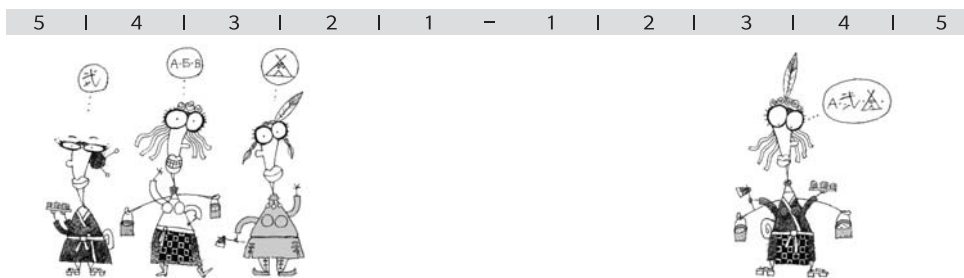
¹⁰ Див.: Naseem Khan (1996), *The tent that covered the world: multiculturalism and the V&A textile project*, Comedia, Stroud.

Отож, завданням номер один для національної культурної політики має стати сприяння культурному розмаїттю, захист прав та інтересів меншин без утиску інтересів більшості.

- Наскільки активно культурна політика має сприяти культурному розмаїттю?

Культурне розмаїття

Монокультура

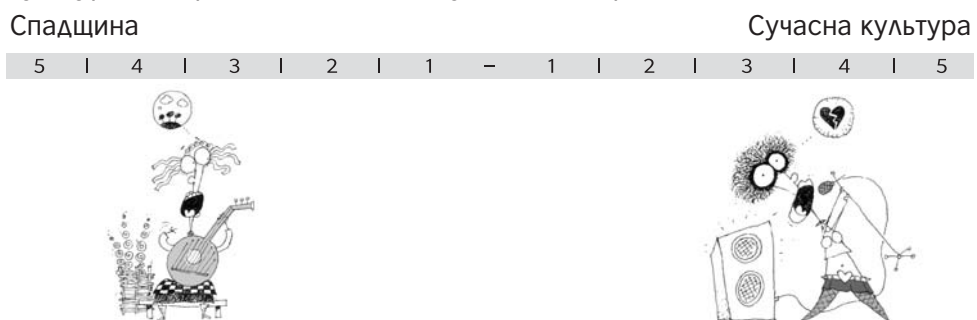
12. Спадщина чи сучасність

Культурна політика неодмінно має приділяти велику увагу минулому. Зрештою, культурні ресурси будь-якої країни створювалися століття, а то й тисячоліття тому, і сучасна культура значною мірою сформована ними. Культурна спадщина - садиби і промислові будівлі, музейні зібрання і твори видатних митців, природне середовище і догляд за ним - так само визначає духовний світ пересічних громадян і митців. Минуле справляє глибокий вплив на сьогодення, яке завжди співвідносить себе з тим, що було зроблено раніше. Однак слід пам'ятати про небезпеку нерозуміння історичної реальності, в якій були створені культурні надбання нації, про непевну й суперечливу природу пам'яток. Приміром, яку цінність в історичному контексті має замський палац, збудований для якогось аристократа, але пізніше переданий у користування державній установі? Що може розповісти пам'ятка промислової архітектури - як от, фабрика "Піфагорас" у Нуртальє (Швеція) - про тривалу боротьбу робітників за нормальні умови праці та тогочасну політичну реальність? Культурна політика повинна уникати надмірної стерилізації минулого, коли його подають у препарованому й адаптованому для туристів вигляді, й давати можливість пам'яткам культурно-історичної спадщини жити й промовляти в сучасному контексті.

Оскільки управляти культурними ресурсами минулого і використовувати їх зазвичай легше, ніж розвивати сучасне мінливе культурно-мистецьке середовище, проблемами сучасності часто нехтують. Більше того, охорона пам'яток архітектури, історичного середовища і поселень, народних традицій може часто виступати більш нагальною потребою, ніж підтримка сучасних, інноваційних або суперечливих ініціатив.

Але якщо не спрямовувати увагу і кошти на підтримку експериментального, авангардного і неординарного мистецтва, постійна загроза розриву між державною культурною політикою і реальним культурним розвитком може тільки зрости. Завданням політики є забезпечення успішного розвитку всього культурного ланцюга, бо нехтування однією ланкою може позначитися на всій культурі. Культура живе, змінюється і розвивається, і роль культурної політики - зробити так, щоб це тривало і надалі.

- Наскільки пріоритетними мають бути для культурної політики підтримка культурно-історичної спадщини і сучасні експерименти?

13. Гості чи місцеві жителі

Культурний туризм є важливим чинником соціально-економічного розвитку Європи, і його значення дедалі зростає. В окремих місцях масового туристичного паломництва, скажімо, Венеції чи Озерному краї (Англія), влада навіть вимушена більше контролювати чи обмежувати потік відвідувачів, а не думати про залучення нових. Більшість країн Центральної і Східної Європи поки що не стикалися з подібною проблемою, хоч стрімкий розвиток туризму в таких містах, як Прага чи Таллінн, позначається не тільки на місцевій економіці, а й на культурі та суспільстві.

З огляду на важливість туризму завжди існує спокуса пристосовувати місцеву культуру до потреб туристів чи, як правило, до певного уявлення про їхні потреби. На думку місцевих жителів, це часто робиться на шкоду їм та їхнім інтересам і негативно впливає як на стосунки між місцевим населенням і приїжджими, так і на перспективи розвитку громади. Названі проблеми породили концепцію відповідального туризму.

Згідно з цією концепцією, культурний туризм - це мистецтво участі в іншій культурі, і, безперечно, саме тому переважно більшість туристів приваблює можливість ¹¹ познайомитися з реальним життям у тих місцевостях, куди вони приїздять .

¹¹ Karen E. Lips., Бюлетень Канадського національного комітету з питань культурного туризму (1990).

"Вони хочуть ходити туди, куди ходять місцеві жителі, харчуватися в тих самих ресторанах, насолоджуватися тим, що є невід'ємною частиною природи, культурно-історичної спадщини та культури цієї місцевості"¹². Розробники культурної політики мають шукати способи, щоб надавати послуги туристам відповідно до бажаних ними стандартів, але й туристичну інфраструктуру розвивати з урахуванням місцевих інтересів і потреб. Тобто, складовою стратегічних планів місцевого розвитку мають стати проекти, що підвищують якість життя місцевих жителів і туристів. Так робиться в окремих містах Північної Європи, де поліпшення екологічної ситуації не лише вигідне всім, а й привабливе для туристів. Такі державні заходи, як кампанія проти засмічення, встановлення дорожовказів, покращення нагляду за громадським порядком, роботи громадського транспорту, освітлення вулиць, надійні автостоянки та ін., роблять міста привабливими і для мешканців, і для приїжджих.

У цьому розумінні культурну політику не можна відокремлювати від решти державної політики. Багато культурних закладів працюють не на повну можливість через те, що розташовані на занедбаних територіях, тому інвестиції в місцевість можуть виявитися непрямими інвестиціями в розвиток культурних об'єктів. Варто пам'ятати пораду Американського національного фонду збереження історичної спадщини: "Приймаючи рішення, думайте не тільки про сьогодні, а й про завтра. Якщо готуетесь приймати туристів, переконайтеся, що це також матиме користь для вашої громади у тривалій перспективі. Плануйте виграти війну, а не одну битву"¹³.

- На кого має бути спрямована культурна політика?

Приїжджі

Місцеві жителі

5 | 4 | 3 | 2 | 1 | - | 1 | 2 | 3 | 4 | 5

¹² Coombes, Kerridge & Mackenzie, in association with Comedia and others (1994), Considerations - cultural tourism in New South Wales.

¹³ National Trust for Historic Preservation (1993), How to succeed in heritage tourism, USA.

14. Зовнішній образ чи внутрішня реальність

Культура - це головний компонент представлення країною себе у світі. Це життєво необхідно не тільки для туризму, а й для залучення інвестицій та просування місцевих товарів і послуг на міжнародні ринки. А відтак, може постати гостра потреба транслювати певний образ країни, який водночас може суперечити уявленням місцевих жителів про своє життя, особливо коли вимушено приховується правда про бідність, соціальні конфлікти, за-непад та такі інші проблеми. Розрив між двома образами може бути небезпечним, викликаючи роздратування і цинічні настрої у місцевих жителів, чия співпраця є передумовою розвитку. Європейці, яких ЗМІ "обробляють" уже протягом багатьох років, навчилися вельми мудро реагувати на представлення реальності у мас-медіа. Вони зазвичай із підозрою ставляться до "добрих новин", вважаючи, що журналісти розповідають не всю правду. Можливо, майбутнє маркетингу територій полягає в тому, щоб надавати більш об'єктивну і правдиву інформацію, що служить містком між зовнішніми очікуваннями та внутрішніми реаліями. Така складніша стратегія може виявитись і цікавішою, і успішнішою.

- Як слід представляти культуру країни для внутрішнього і зовнішнього споживача?

Зовнішній імідж

Внутрішня реальність

5 | 4 | 3 | 2 | 1 | - | 1 | 2 | 3 | 4 | 5

ДИЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

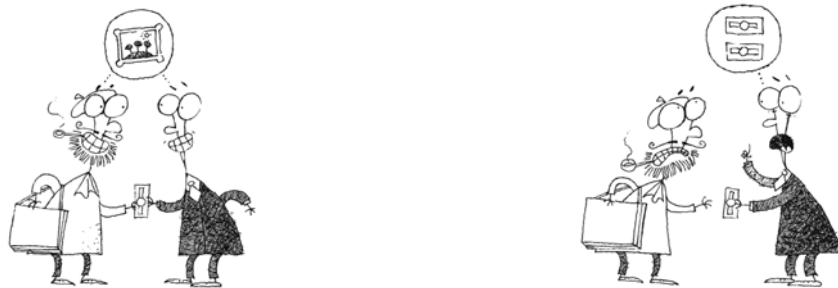
15. Дотації чи інвестиції

Питання про те, хто має розподіляти кошти на культуру - державна влада чи якась незалежна урядова структура, - може бути менш важливим за питання про підставу для виділення коштів і умови їх надання. Насправді кошти часто виділяються як загальна дотація, не пов'язана з наданням визначених послуг чи забезпеченням певних стандартів якості. Це може вести до розвитку "культури-утриманки", коли на розпливчасті й непрораховані заходи спрямовуються дедалі більші кошти. Запровадження елементів конкуренції, з урахуванням особливостей кожної з галузей, може створити потужні стимули до ефективного використання коштів.

У більш ринкових галузях культурного виробництва бюджетні кошти можна надавати безпосередньо як інвестиції, пропонуючи позики на пільгових умовах, як це робила Рада з питань підприємництва Великого Лондона в 1984-86 рр., чи навіть купуючи акції підприємств творчої сфери. 1998 року було створено Національний фонд науки, технологій та мистецтв Сполученого Королівства, який займається інвестиціями в інноваційні ринкові проекти за названими напрямками; прибуток від комерційно успішних ініціатив має вкладатися в нові проекти.

Значні можливості переходу від дотаційного до інвестиційного принципу фінансування має і неприбутковий сектор. Останніми роками поширився принцип партнерського фінансування, коли гранти неприбутковим організаціям надаються лише за умови співфінансування з інших джерел, надання бізнес-планів та доказів економічної життєспроможності. Можливі інші варіанти, наприклад, держава може визначити певні культурні завдання і оголосити конкурс проектів серед підприємців культурного сектора і мистецьких організацій. Тоді послуги стануть не лише рентабельнішими, а й - залежно від умов конкурсу - більш творчими. Такі стимули забезпечать використання бюджетних коштів із максимально можливою віддачею. Розробникам культурної політики залишається сформулювати завдання в чітких і вимірюваних величинах і розробити надійні критерії для оцінки ефективності виконання завдання. Ми тільки на підступах до цієї важливої проблеми, ще чимало доведеться попрацювати над надійною системою оцінки та показниками ефективності¹⁴.

- На якій основі мають надаватися бюджетні кошти на культуру?

¹⁴ Цьому питанню було присвячене дослідження консалтингової компанії "Comedia" (Велика Британія), див.: Francois Matarasso & John Chell (1998), Vital signs, mapping community arts in Belfast, Comedia, Stroud.

16. Споживання чи виробництво

Зі зростанням економічного значення культурного сектора, протягом останніх чотирьох десятиліть в його структурі з'явилося чимало штучних і неконструктивних розмежувань. Якщо окремі з них - скажімо, поділ на класичну й популярну музику - відображають культурну цінність, то інші випливають з економічних зв'язків між різними видами діяльності. Так, культурна політика багатьох міст і регіонів Західної Європи була переорієнтована на споживання, почасти через економічний спад та потребу в різнобічному розвитку. Її пріоритетами стали розвиток культурних принад, "магнітів" для туристів, а також роздрібно́ї торгівлі та супутніх послуг. Показовим у цьому відношенні є приклад Глазго, де, зокрема, було вжито рішучих заходів, щоб змінити образ міста з центру важкої промисловості на "місто фестивалів". Водночас, надмірне зосередження на споживацькому аспекті дилеми може зробити і культурний сектор, і місцеву економіку вразливими до загальних економічних тенденцій, на які вони самі впливати не можуть.

Недавно планувальники культурної політики визнали необхідність стимулювати продуктивні сили в різних видах культурної діяльності, від моди, музики, ЗМІ та книговидавництва, до послуг на основі цифрових технологій, дизайну, народних ремесел - загалом в усьому, що можна віднести до творчих індустрій. Підтримка цього сектора забезпечує населенню постійні й краще оплачувані робочі місця, тоді як туризм і роздрібна торгівля пропонують переважно сезонну й низькооплачувану роботу. Сьогодні в культурних індустріях ЄС зайняті щонайменше 4 мільйони чоловік, частка цього сектора в обсязі експорту Великої Британії склала 1996 року близько 9,6 мільярда фунтів стерлінгів¹⁵. Розробники культурної політики можуть надати серйозну допомогу сектору, звернувши увагу на механізми дистрибуції та маркетингу, що є традиційно слабким місцем і творчих організацій, і малого бізнесу в цілому. Успіху досягнуть ті міста, регіони та країни, що зможуть розвинути і виробництво, і споживання, забезпечивши їхній взаємозв'язок, а отже, товари і послуги місцевих виробників задовольнять попит широкого кола споживачів, від туристів до підприємців. В окремих галузях, скажімо, у сфері цифрових технологій, це вимагатиме справді глобального бачення: завдяки різниці в часі, студії цифрового монтажу в Європі та Індії можуть працювати ночами для голлівудських замовників, значно скорочуючи терміни створення фільмів. Для того, щоб адекватно реагувати на ці зміни, органам, що розробляють культурну політику, доведеться істотно розширити знання та навички своїх працівників.

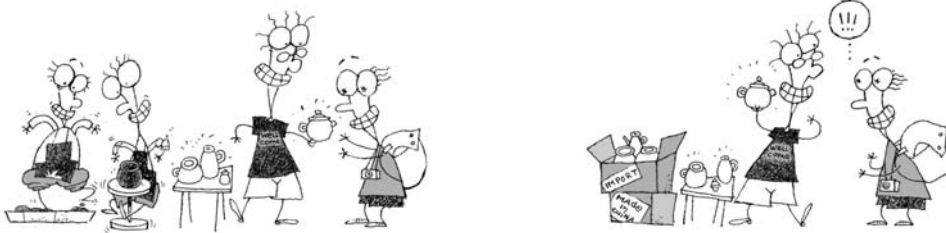
¹⁵ British Council (1997), Submission of information on creative industries export to the creative industries task force, in collaboration with Gorham & Partners Ltd.

- В який спосіб держава може краще розвинути виробництво та споживання культури?

Виробництво

Споживання

5 | 4 | 3 | 2 | 1 | - | 1 | 2 | 3 | 4 | 5

ДИЛЕМИ УПРАВЛІННЯ

17. Централізація чи децентралізація

Тенденція до державного централізму виникла не в 20 столітті, а набагато раніше. Певною мірою безперервне врегулювання відносин між центром, регіонами і територіями є природним елементом політичного процесу. Якщо казати про культурну політику, то є країни, що гарантують високий рівень матеріального забезпечення через надзвичайно централізовану та ієрархічну систему. Забезпечення ресурсами, управління будівлями і штатом безпосередньо з міністерства культури стало менш поширеною практикою, ніж у минулому, але, приміром, у Франції так роблять і досі. У повоєнній Німеччині, побоюючись, що держава втручатиметься в культурну політику, всі культурні питання конституційно делегували адміністраціям земель. І тільки уряд Гергарда Шредера ввів посаду рівнозначну міністрові культури, але кошти новій установі виділили дуже незначні. У Сполучених Штатах децентралізація однаковою мірою є наслідком політики невтручання в культуру і федерального політичного устрою. Культурна політика інших країн Європи перебуває між цими двома полюсами, хоча невідомо, до якої міри баланс між централізацією та делегуванням повноважень є планованим результатом, скільки тут випадковості чи прагматизму.

Британський підхід - це приклад перегляду повноважень центру і регіонів; відносини між ними змінювалися неодноразово, відколи 1945 року було створено Раду з питань мистецтва як допоміжний орган, що діє за принципом "на відстані витягнутої руки". У 1950-х рр. Рада з питань мистецтва закрила свої регіональні представництва, але протягом 1960-1970-х рр. стихійно утворилися регіональні мистецькі асоціації, що на початку 1990-х остаточно влилися в структуру Ради. Водночас, кілька спроб передачі повноважень від столиці до регіонів виявилися успішними тільки почасти.

Пояснювалось це відсутністю загального принципу прийняття поточних управлінських рішень. Важливість Маастрихтської угоди, окрім усього іншого, полягає ще й у тому, що вона утвердила в ЄС принцип субсидіарності, згідно з яким рішення мають прийматися на якомога ближчому до громадян рівні влади. Цей принцип, безперечно, можна застосувати і до культурної політики - тоді до повноважень міністерства культури належатимуть тільки ті рішення чи ініціативи, що мають розглядатися на національному рівні, а решту слід передати регіональним чи місцевим адміністраціям.

До переваг централізованої моделі можна віднести те, що вона забезпечує контроль за галуззю, певні стандарти, а також узгодженість рішень. Ця модель може також свідчити про надання урядом більшої уваги культурі. Є окремі питання, коли управління з центру, вочевидь, ефективніше: скажімо, розробка системи бібліотечних шифрів. Хоч для читачів було б краще, коли формуванням фондів бібліотек займалися на місцях. До переваг децентралізації належать більша відповідність послуг місцевим потребам, ширші можливості для забезпечення культурного розмаїття, розвитку місцевих культурних подій, участі в культурному житті. Належний баланс між цими двома підходами може гарантувати стратегічне значення культурного сектора і його якісний рівень, водночас розвиваючи відповідальність, ініціативність місцевих організацій, даючи їм відчуття впевненості у своїх силах.

- Де мають прийматися рішення про виконання культурної політики?

Центральний рівень

Місцевий рівень

18. Державне постачання чи контракт

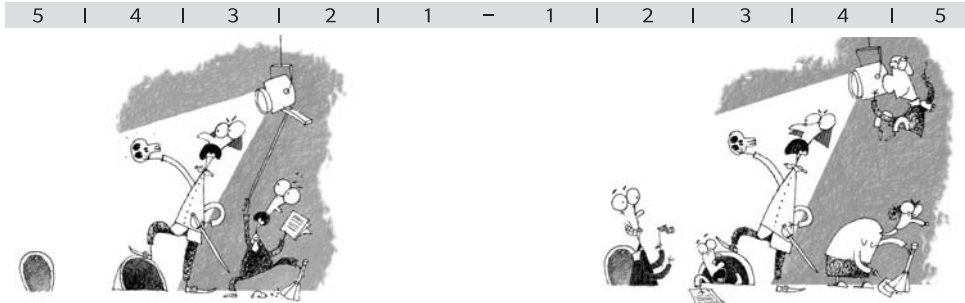
Визначивши, які з ділянок культурного сектора потребують державного втручання, можна поміркувати над формою такого втручання. Чи держава має сама безпосередньо надавати послуги, чи купувати їх у інших постачальників - навколо цього питання точаться суперечки про державну політику в багатьох європейських країнах. Ідеться не тільки про сферу культурних послуг, а й про інші сектори: охорону здоров'я, житлово-комунальні й соціальні послуги тощо. Можливо, такі зміни означають, що з рук держави поступово вислизують усі функції.

Дедалі більше людей, що працюють у таких різних сферах, як охорона довкілля та соціальний захист, вважають, що уряд та його органи мають управляти та спрямовувати зусилля інших, але не намагатися більше ними безпосередньо керувати. Як свідчить міжнародний досвід, таке бачення ще не справило серйозного впливу на культурну політику. Тут традиційно міцним є адміністративний підхід, а не визначення засадничих принципів діяльності.

Культурний сектор є економікою змішаного типу: одні послуги надаються безпосередньо державою, інші - комерційними структурами, ще інші - громадськими або неприбутковими організаціями. В окремих країнах державне забезпечення є основним засобом підтримки культури: культурно-мистецькі заклади утримуються тут на бюджетні кошти, а адміністратори й навіть митці працюють як державні службовці. Подекуди держава утримує тільки окремі галузі, як от бібліотеки, в той час як інші, скажімо, виробництво й прокат фільмів, перебувають майже повністю в руках приватного бізнесу. При цьому слід відзначити, що державні заклади культури зазвичай не схильні до підприємництва, вони - може, й виправдано - не люблять ризикувати. Їхня сильна сторона - стратегічне планування. Вони прагнуть якнайкраще започатковувати, підтримувати та надихати ідеї.

Американська модель культурного забезпечення, коли послуги надаються переважно неприбутковими й комерційними організаціями, не має помітних аналогів у Європі, хоч де-не-де окремі сектори функціонують доволі схоже. Кардинально змінив політику європейських країн поступовий перехід до надання окремих послуг незалежними постачальниками на контрактній основі - прибутковими чи неприбутковими організаціями. Так, у деяких містах громадські парки, спортивні майданчики й музеї були виведені з-під контролю місцевої влади й реорганізовані у благодійні фонди. Це дозволяє їм залучати в новий спосіб кошти й виконувати свою особливу місію, незалежно від інших завдань міської адміністрації. Відносини між управліннями культури й мистецькими організаціями часто нагадують контрактні угоди, й у деяких країнах це намагаються формалізувати. Часом окремі послуги чи функції можна успішно передати з безпосереднього державного постачання на контрактну основу - скажімо, тоді коли державне втручання потрібне для запуску якогось проекту, а не для довгострокового управління ним. Перевагами прямого державного постачання, подібно до переваг централізації, є контроль і узгодженість рішень. Але надання послуг на контрактній основі стимулює ініціативність, породжує нові ідеї й підходи, примушує більше реагувати на потреби споживачів та публіки, виховує гнучкість. Часто такий підхід є ефективнішим і продуктивнішим, навіть якщо реальні витрати не зменшуються.

- У який спосіб мають надаватися культурні послуги?

19. Мистецтво чи митець

Побуває думка - зовсім не дивно, що в культурному секторі її поділяє більшість - що митці є винятковими людьми, які відіграють особливу роль у суспільстві, а тому заслуговують на особливе ставлення. Нерідко держава надає митцям певні привілеї: в Ірландії це податкові пільги, у Франції - особливі умови допомоги при безробітті, у Фінляндії - щорічні субсидії, у колишніх комуністичних країнах - творчі спілки. Але це викликає питання щодо фундаментального принципу рівності: якщо привілеї надають за професійною ознакою, то чому тільки митцям, а не, скажімо, лікарям, учителям чи інженерам? Коли безробітним важко знайти працю за фахом, їм пропонують освоїти нову професію - чому цього не пропонують митцям? Ще більше занепокоєння викликають практичні наслідки такої ситуації, зокрема, чи справді підтримка митців є найкращим способом підтримати мистецтво.

Хоч турбота про зайнятість і умови життя митців є зрозумілим питанням культурної політики, це досить неефективний засіб забезпечення активного культурного життя. Адже кошти виділяються на основі статусу, а не творчої діяльності. Іншими словами, митці отримують право на особливе ставлення, з відповідним фінансуванням, не за виконану роботу, а лише через те, що вони є митцями. Вони можуть роками (чи взагалі ніколи) нічого не створювати, але це не має жодного значення, якщо їх визнано митцями. Якщо озирнутися в минуле, то серед членів академій мистецтва 19 і 20 ст., художників, письменників, композиторів чи акторів, визнаних державою, насправді було небагато визначних постатей.

Альтернативний підхід полягає в тому, щоб підтримувати мистецтво, тобто вкладати кошти в інфраструктуру, освіту, забезпечення доступності культури; стимулювати участь у культурному житті; посилювати роль мистецтв у житті громадян. Робити це набагато важче, оскільки це комплексне і перемінне завдання, коли доводиться мати справу не з кількома тисячами, а з мільйонами людей. Безперечно, від такою підтримки опосередковано

матимуть зиск і митці, і працівники культури, але на підставі результатів діяльності, а не статусу. Таке зміщення акцентів для окремих країн буде особливо важливим. Узяти хоча б згадувані творчі спілки колишніх комуністичних країн: їхній привілейований статус, зокрема контроль над активами, переданими державою, надає їм постійні й несправедливі переваги перед новоствореними мистецькими організаціями.

- Якою мірою культурна політика має допомагати митцям і мистецтву?

Митці					Мистецтво					
5	4	3	2	1	-	1	2	3	4	5

20. Інфраструктура чи послуги

При розподілі коштів чи розробці програм набагато легше мислити категоріями інфраструктури, ніж культурної діяльності. Об'єкти інфраструктури - це видимі активи, які можна показати у фінансових звітах; їх полюбують відкривати місцеві політики, відзначаючи: "Це зроблено мною". Як постійна величина, інфраструктура є надійним і контрольованим показником - мовчазний доказ культури. Інфраструктура в культурі надзвичайно важлива - без музеїв, бібліотек, театрів, стадіонів культурна діяльність була б значно обмеженішою. Але ця мережа породжує і серйозну загрозу, що чиновники розглядатимуть наявність об'єктів інфраструктури й потребу їх утримання як власне культуру міста, а не засіб її забезпечення. Нерідко публічна бібліотека чи музей такою мірою зациклюються на утриманні своїх фондів і колекцій, що забувають про мету свого існування - просвітлювати громадян, дарувати їм культурну насолоду і втіху. Відомо, що деяких музейних хранителів дратує галас, коли на екскурсії приходять школярі.

Культурна інфраструктура, до того ж, витратна, і видатки на її утримання постійно зростають. А оскільки завжди легше скоротити видатки на культурні послуги чи діяльність, ніж на будівлі, то інфраструктура виявляється краще захищеною і в часи фінансової скрути. Розуміння цих проблем дедалі зростає, з'являються оригінальні альтернативні рішення: наприклад, в одному з районів Мюнхена культурні заходи проводять на базі тимчасових і пересувних об'єктів.

Культурною інфраструктурою простіше управляти - вона стоїть на місці, не обурюється, не критикує. Управління культурною діяльністю, в якій бере участь величезна кількість людей, часто конфліктних і норовливих, зі своїми особливостями, - тяжка справа. Але саме це і є предметом культурної політики. Культура існуватиме, незалежно від наявності інфраструктури. Справжнє лихо - це інфраструктура без культурної діяльності: неосвітлені театри і галереї, зачинені за браком акторів і художніх творів. Можна доводити, що культурні події і заходи недовготривалі, а вкладання коштів у концертні зали і культурні центри забезпечує постійність і кращу якість. Але окрема програма культурних подій може бути так само постійною, спроможною, до того ж, пристосовуватися до нових часів та інтересів. Наприклад, щорічні вуличні фестивалі є гнучкою формою соціокультурної інфраструктури.

Життєвою енергією культуру наснажують культурні заходи, твори, вистави, а своє значення і силу вона набуває в постійному оновленні. І хоч без об'єктів культурної інфраструктури годі обійтися, окремі з найвпливовіших маніфестацій і культурних акцій - від інсталяцій Христо до мистецької "колонізації" закинутих будинків - робляться поза стінами цих об'єктів. Одним з варіантів вирішення проблеми є розділити процеси управління культурними об'єктами і підтримання культурної діяльності так, щоб відносно прості функції утримання споруд виконувало одне відомство чи управління, а складнішу роль забезпечення розвитку культурної діяльності - інше. Безперечно одне - планувальники культурного розвитку мають знаходити належну рівновагу в дебатах між об'єктами та їхнім змістом, особливо зважаючи на те, що проекти розвитку інфраструктури поглинають величезні кошти.

- Як слід розподіляти кошти між інфраструктурою та культурною діяльністю?

Інфраструктура

Діяльність

21. Митці чи менеджери

Менеджмент не дуже в пошані серед професійних митців і працівників державного сектора, причому дедалі виразнішим стає поділ на тих, хто вважає досвід ділового адміністрування за схемою MBA необхідними професійними навичками, і тих, на чию думку, це данина моді. Якщо порівняти те, що робить лікар або вчитель, з тим, що роблять менеджери лікарні або навчального закладу, результати будуть явно не на користь останніх. Лікарі лікують, вчителі вчать, а менеджери управляють. Їхня праця не виглядає надто продуктивною. Така точка зору є типовою для культурно-мистецького середовища, зокрема тому, що менеджери часто отримують більше за акторів чи музикантів, від яких вони залежать. Культурна політика, яка робить пріоритетом підтримку митців, заощаджуючи на менеджменті, на перший погляд, видається доволі привабливою.

Але, поза сумнівом, без допомоги менеджерів митці не змогли б виконати більшу частину задуманого або ж зробили б це менш ефективно. Непомітна робота з планування, мобілізації додаткових коштів (фандрейзингу), управління персоналом, моніторингу й маркетингу додає вартість мистецькому продукту. Ваша вистава чи книжка можуть бути геніальними, але без маркетингу і дистрибуції про них ніхто не дізнається - не побачить і не прочитає. Соціально-економічний капітал культури неможливо використовувати без якісного менеджменту. Без інвестицій у професійне вдосконалення, рівень трудових ресурсів культури занепадатиме. Саме від менеджменту значною мірою залежить ефективно й результативно використання наявних ресурсів. Але слід також визнати, що управлінський апарат може розростися за межі потрібного, і утримання його стане незмірно дорогим.

- Скільки уваги слід приділяти ефективному менеджменту і мистецькій творчості?

Митці

Менеджери

5 | 4 | 3 | 2 | 1 | - | 1 | 2 | 3 | 4 | 5

Ця книжка - перша із серії видань Британської Ради в Україні, присвячених поширенню британського і європейського досвіду розробки культурної політики та управління у галузі культури і мистецтв.

Роль культури в суспільстві та культурної політики нині є предметом гарячих дискусій в Україні, одним із найважливіших питань на сучасному етапі розвитку країни. У процесі вироблення будь-якого політичного рішення завжди існує дилема вибору. В цій книжці концептуально сформульовані питання, над якими мають замислитися розробники культурної політики і ті, хто її реалізують. Складна структура і розмаїття будь-якого сучасного європейського суспільства означає, що в культурі, як і в інших галузях діяльності, уряди вже не можуть "командувати", а змушені працювати в партнерстві з державними установами, приватними компаніями і громадськими організаціями, розробляючи політику та втілюючи її в життя.

У сучасному світі, де все так стрімко змінюється, вдалі на сьогодні рішення завтра можуть виявитися непридатними. Отже, політика не може бути статичною - це має бути неперервний процес. Ключовим чинником стабільних успіхів є якість процесів вироблення рішень - правильно сформульовані запитання є передумовою віднайдення вірних відповідей.

Культура сама по собі також не є статичною, це однаковою мірою процес і продукт; вона є динамічною, винахідливою і вигадливою за означенням. Поєднуючи традиції і сучасні творчі пошуки, культура розповідає нам не тільки про те, звідки ми прийшли, а й про те, хто ми є і куди йдемо.

Британська Рада розвиває взаємовигідні партнерські стосунки з українськими урядовими структурами, громадськими організаціями та приватним сектором, співпрацюючи в таких галузях, як соціальний розвиток та управління, освіта й охорона здоров'я, наука й інформація, культура і мистецтво.

A handwritten signature in blue ink that reads "Terry Sandell". The signature is fluid and cursive, with a long horizontal stroke at the end.

Террі Санделл,
Директор Британської Ради в Україні